

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ Β. ΚΡΙΤΖΑΣ

Θραύσματα επιγραφών και γραμματίδια από την Επίδαυρο (Μέρος Β)

Β. Πήλινα όστρακα με χαράγματα (graffiti)

Το σύνολο των πήλινων οστράκων με χαράγματα (ακιδογραφήματα, graffiti) που έγιναν μετά την όπτηση βρέθηκε κυρίως στις ερευνητικές τομές που έγιναν τα έτη 1986-1988 και συμπληρωματικά το 1993 στις επιχώσεις του γεμίματος της μονώροφης (άνω) στοάς του Αβάτου.¹ Για τον έλεγχο των θεμελίων της στοάς, αλλά και των παλαιότερων κτισμάτων και κατασκευών στη θέση που αυτή κατέλαβε, έγιναν νέες στρωματογραφικές τομές στο εσωτερικό της, που ορισμένες έφθασαν σε αρκετό βάθος (μέχρι περ. -2,45 μ. από την άνω πλευρά του στερεοβάτη και -2,58 μ. σε τάφρο θεμελίωσης). Παλαιότερες δοκιμαστικές τομές στον ίδιο χώρο είχαν γίνει στα χρόνια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου από τα μέλη της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής R. Martin και H. Metzger.² Από τις νέες τομές που διανοίχθηκαν, συχνά σε συνέχεια των ανωτέρω, μας ενδιαφέρουν για το παρόν άρθρο κυρίως οι εξής: Η τομή Α4 στο Βορειοανατολικό άκρο της βόρειας πτέρυγας της στοάς, κάτω και δυτικά από τον χώρο όπου κατά τον Καββαδία είχαν βρεθεί οι στήλες των ιαμάτων, με την εποπτεία της Ε. Λεμπιδάκη, της τότε φοιτήτριας Ε. Κοσμετάτου και στη συνέχεια του υπογραφομένου. Η τομή Α5 (εν είδει προέκτασης της τομής Α4 προς Ανατολάς) μέσα στον χώρο του δυτικού δωματίου του λεγόμενου Λουτρού, αμέσως ανατολικά του επίκεινου με το Άβατο τοίχου του, με τους ίδιους επιβλέποντες. Η τομή Α14 (σε δύο ημίτομα: ανατ. 14α και δυτ. 14β), που αποτελεί την προς Δυσμάς συνέχεια της τομής Α4, μεταξύ του κεντρικού και του βόρειου στερεοβάτη, με την άμεση εποπτεία του υπογραφομένου και των Αρχαιολόγων Ε. Προκοπίου και εν μέρει Δ. Καρακατσάνη. Τέλος η μικρή τομή Α15 που διανοίχθηκε κοντά στο ανατολικό άκρο της νότιας πτέρυγας του Αβάτου, αμέσως δυτικά και σε ελάχιστη απόσταση από την τομή που είχε σκάψει ο Martin γύρω από το ιερό πηγάδι. Η τομή έγινε με την επίβλεψη του υπογραφομένου και της Ε. Προκοπίου.

Επειδή η στοά κτίσθηκε σε επικλινές προς Βορρά έδαφος, χρειάστηκε η θεμελίωση των στερεοβατών από λαξευτές πώρινες λιθοπλίνθους να φθάσει σε μεγάλο βάθος. Δημιουργήθηκε έτσι ένας επιμήκης ορθογώνιος χώρος, χωρισμένος κατά μήκος σε δύο ίσα τμήματα από τον τοίχο του κεντρικού στερεοβάτη, πάνω στον οποίο, όπως και στους άλλους, πάτησε η ανωδομή των δύο περύγων της στοάς. Τα δύο τμήματα του χώρου αυτού, βόρειο και νότιο, επιχώνονταν σταδιακά, καθώς προχωρούσε η ανέγερση των τοίχων των στερεοβατών, με

1. Βλ. προκαταρκτική έκθεση Κριτζάς 1987, 14.

2. Βλ. R. Martin - H. Metzger 1942-43, 327-332.

επάλληλες στρώσεις χωμάτων εναλλάξ με καθαρή πωρολατύπη από την επί τόπου τελική απολάξευση των λιθοπλίνθων, ώστε η ευθυντηρία και το αντίστοιχο δάπεδο της στοάς να φθάσει στο επίπεδο της πλατείας γύρω από τον ναό του Ασκληπιού και την Θόλο. (Εικ. 8).

Τα χρώματα των διαφόρων στρώσεων του γεμίματος ήταν ανάμεικτα με μικρούς και μεγαλύτερους λίθους, πολλά τμήματα από ωμές πλίνθους,³ θραύσματα πήλινων κεραμίδων και μαρμαρίνων ή κυρίως πώρινων αρχιτεκτονικών μελών, ένα φερότο κομμάτι ψηφιδωτού βοτσαλωτού δαπέδου, καθώς και ποικίλα άλλα ευρήματα.⁴ Όλα προέρχονταν πιθανώς από τα ίδια τα σκάμματα των θεμελίων και (ειδικά οι πλίθρες) από την διάλυση της ανωδομής προϋφισταμένων εκεί κτισμάτων, αλλά και από την άμεσα γειτονική περιοχή, στο πλαίσιο καθαρισμών και εξομαλύνσεων του εδάφους. Το γεγονός ότι στις επιχώσεις υπήρχαν πολλά οστά ζώων (καμένα και μη), κάρβουνα και σάχτες, καθώς και κεραμικά ευρήματα σαφώς αναθηματικού αλλά και χρηστικού χαρακτήρα (χύτρες), δείχνει ότι όλα αυτά πρέπει να μεταφέρθηκαν μαζί με χρώματα από γειτονική περιοχή όπου γίνονταν λατρευτικές πρακτικές, με θυσίες και τελετουργικά γεύματα.⁵ Συμβατές με τις ανωτέρω πρακτικές είναι και δραστηριότητες οικονομικής διαχείρισης από τους υπεύθυνους του ιερού, για τις οποίες πρόσθετη μαρτυρία αποτελούν όπως πιστεύω τα χαράγματα των οστράκων (βλ. κατωτέρω).

Μεταξύ των μικροευρημάτων της τομής A15 ιδιαίτερης σημασίας είναι ένα μικρό χαλκό νόμισμα Σικυώνος διαμέτρου 0,012 μ.⁶ (Εικ. 9). Πρόκειται για ένα χαλκού, το μικρότερο σε αξία εν χρήσει νόμισμα της Σικυώνος (1/12 του οβολού του αιγινητικού σταθμητικού κανόνα), σχετικά φθαρμένο, που φέρει στον εμπροσθότυπο παράσταση ιπτάμενου περιστεριού και στον οπισθότυπο το γράμμα Σαν (M), αρχικό του εθνικού Σι(ε)κυωνίων, που διατηρήθηκε λόγω αρχαϊσμού στα νομίσματα της κλασικής εποχής πριν περιστραφεί και γίνει Σίγμα σε μεταγενέστερες κοπές. Μέσα στο πεδίο που ορίζεται από τα σκέλη του M υπάρχει ένα μικρό A, που εφάπτεται κατά κορυφή με την γωνία που σχηματίζουν οι μεσαίες κεραίες του M. Ανήκει στα λεγόμενα control letters και πρόκειται μάλλον για το αρχικό του ονόματος νομισματικού αξιωματούχου. Διάφορες παραλλαγές νομισμάτων της Σικυώνας αυτού του τύπου χρονολογούνται γενικά μέσα στην περίοδο που ορίζεται από τα έτη περίπου 365/345 και 335/330 π.Χ.⁷ Το νόμισμα, όπως και τα άλλα ευρήματα από την επίχωση του Αβάτου, αποτελεί

3. Ήταν όλες από καθαρό χρώμα, που ξεχώριζε από τις λοιπές επιχώσεις. Οι περισσότερες βρέθηκαν πεσμένες σε στρώσεις, σε κομμάτια ή εντελώς διαλυμένες. Ορισμένες που βρέθηκαν ακέραιες είχαν διαστάσεις 0,40x0,40 και πάχος 0,10 μ.

4. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται πολλά όστρακα χρηστικών αλλά και λεπτών αγγείων διαφόρων προελεύσεων, μικρά ακέραια αγγεία και λίγα θραύσματα ειδωλίων και λύχνων, σιδερένια και χάλκινα μικροαντικείμενα, οξειδωμένες μάζες μετάλλου και σκωρίες, κομμάτια από έγχρωμα κονιάματα και ένα νόμισμα για το οποίο βλ. κατωτέρω.

5. Ως τόποι πιθανής προέλευσης θα μπορούσαν να αναφερθούν ενδεικτικά το λεγόμενο παλαιό Άβατο (Κτίριο Ε), σύμφωνα με τις νεώτερες απόψεις που διατύπωσε για την χρήση του ο Καθ. Β. Λαμπρινουδάκης, καθώς και οι διάφοροι βωμοί και λατρευτικοί αποθέτες που εντοπίστηκαν από τον ίδιο στην πλατεία του Ναού και της Θόλου.

6. Βρέθηκε σε βάθος -1,25 μ., σε απόσταση 0,60 μ. από τη νότια πλευρά του κεντρικού στερεοβάτη και 0,32 μ. από την ανατολική πλευρά του προεξέχοντος θεμελίου του πρώτου από Ανατολών πεσσού. Βλ. ημερολόγιο Άβατον 6 (1988), σ. 39-40, 45, αρ. N3.

7. Βλ. Warren 1983, σ. 25 κε. (Group 2), Πίν. 5, ιδίως τα υπ' αρ. 9 και 10. Επίσης το υπ' αριθ. 11, όπου το ιπτάμενο περιστέρι είναι εντελώς όμοιο με του δικού μας νομίσματος, αλλά εκείνο στον οπισθότυπο φέρει ως control letter το γράμμα Δ αντί του Α, γιατί όπως είναι γνωστό η διάρκεια χρήσης μιας μήτρας μπορούσε να ήταν μεγαλύτερη της άλλης. Για την χρονολόγηση της ομάδας βλ. αυτόθι, σ. 32-33. Πρβλ. Warren 1983, σ. 46-47.

ασφαλή *terminus post quem* για την χρονολόγηση της ανέγερσής του. Η παρουσία του στο ιερό της Επίδαυρου, όπου έρχονταν προσκυνητές, αλλά και προμηθευτές ή άλλοι Σικυώνιοι, είναι φυσιολογική και αναμενόμενη. Άλλωστε πολλά νομίσματα της Σικυώνος διαφόρων τύπων και αξιών κυκλοφορούσαν σε άλλες περιοχές ήδη από το β΄ μισό του 4ου αιώνα π.Χ.⁸

Τα *ε ν ε π ί γ ρ α φ α ό σ τ ρ α κ α* (= ΕΟ), για τον χαρακτήρα και την σημασία των οποίων θα γίνει λόγος μετά τον κατάλογο, είναι τα εξής:

Τομή Α4

ΕΟ 1. Τρία συναπτόμενα θραύσματα οστράκου από το χείλος μελαμβαφούς κρατηροειδούς σκύφου.⁹ (Εικ. 10, σχ. 1). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,037 μ., πλ. 0,034 μ. Στο εσωτερικό φέρει χάραγμα μετά την όπτηση, με αριθμητικά σύμβολα σε τρεις στίχους. Ύψος ψηφίων 0,004-0,005 μ., διάστιχο π. 0,002 μ. Οι στίχοι 1 και 2 είναι ελλειπείς στα δεξιά λόγω θραύσης του οστράκου.

Χ Γ Η Η [;

= = = : [;

||| *vac.*

Ήτοι 1.762 δρχ. τουλάχιστον και 4 οβ.¹⁰ Για διευκόλυνση του αναγνώστη σημειώνουμε ότι στα υπό μελέτην όστρακα γίνεται χρήση των εξής αριθμητικών συμβόλων: Χ = 1000, Γ = 500, Η ή Π ή Η = 100, – = 10, . = 1 δρχ., | = 1 οβ., < = ημιωβόλιον, Σ = 1 χαλκός (1/12 του οβολου).

Αξιοσημείωτη είναι η μορφή του ανοικτού συμβόλου του Η (εκατόν) και η χρήση του συμβόλου Γ για την δήλωση του πεντακόσια, που δείχνουν ότι βρισκόμαστε σε μια μεταβατική περίοδο. Το ανοικτό σύμβολο Η είναι το σταθερά χρησιμοποιούμενο για δήλωση του 100 ήδη στις πρώιμες αττικές επιγραφές, ενώ στις αργειακές επιγραφές είναι η νεώτερη εξελιγμένη μορφή του κλειστού Η. Στις επιγραφές του Ασκληπιείου Επίδαυρου εμφανίζεται στην επιγραφή με τους απολογισμούς της Θόλου για τα οικοδομικά έτη XVII-XX, όπου εναλλάσσεται με τον κλειστό τύπο.¹¹

Σημειώνουμε ότι στην προγενέστερη επιγραφή με τους απολογισμούς για τα έργα στον ναό του Ασκληπιού¹² το σύμβολο Γ (= 500) δεν υπάρχει και για την δήλωση των εκατοντάδων επαναλαμβάνουν το σύμβολο Η μέχρι εννέα φορές. Όμως το απλό Γ ως σύμβολο του 500 χρησιμοποιείται δύο φορές στην πίσω όψη Β της επιγραφής Prign., 3, στ. 145 και 283.¹³ Στους

8. Βλ. Warren 1985, 50-51 και πίνακα σ. 63.

9. Βλ. ημερολόγιο Άβατον 3 (1986), σ. 4-5, ομάδα Π12, βάθος -1,65-1,69 μ. Οι αριθμοί του τύπου Π(ήλινα)12 παραπέμπουν στην πρόχειρη αρίθμηση ομάδων κεραμικής του ημερολογίου.

10. Για το αριθμητικό σύστημα της Επίδαυρου βλ. κυρίως (Hiller) *IG IV² 1*, σ. 43 και 70, Appendix. Tod 1936/37, 238-242 και 243, Fig. 1 με πίνακα όλων των συμβόλων των αριθμών. Burford 1966, Fig 19 σε παρένθετο πίνακα μετά την σ. 322. Prignitz 2014α, σ. 17 (όπου εκ παραδρομής έχει παραλειφθεί το σύμβολο Γ για δήλωση του 50, ενώ αναφέρεται στην παράγραφο για τους εξελιγμένους αριθμούς της Θόλου στην σ. 100).

11. *IG IV² 1*, 103. Prign., 2, στ. 257, 262, 263 (όπου στον ίδιο αριθμό έχουμε συνεχόμενα ΗΗ), 268, 269. Tod 1936/37, 241 και 243, Fig. 1. Burford 1966, αρ. VI και πίνακα Fig. 19 μετά την σ. 322.

12. *IG IV² 1*, 102. Prignitz 2014α, *Inschrift 1*.

13. Η πρόσθια όψη της επιγραφής περιλαμβάνει απολογισμό για το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Ασκληπιού ενώ η πίσω όψη (σ. 134-137) αναφέρεται σε εργασίες συμβατές με την κατασκευή είτε μιας κρήνης ή/και του Αβάτου, που κατά τον Prignitz 2014α, σ. 312 γίνονταν παράλληλα με τα έργα στη Θόλο κατά τα οικοδομικά έτη XIII – XVIII. Πρβλ. σ. 224 για πιθανό κοινό πρόγραμμα κρήνης και Αβάτου, πράγμα που μάλλον επαληθεύεται από υπό δημοσίευση επιγραφή με καταδίκη του αρχιτέκτονος Περίλλου για παραλείψεις ή κακοτεχνίες στα δύο αυτά οικοδομήματα, για την οποία βλ. πρόδρομη δημοσίευση στο Κριτζάς 1987, 14 (*SEG 41*, 308).

απολογισμούς της Θόλου για την δήλωση του 500 γίνεται χρήση είτε του συμβόλου \mathbb{P} (με το υποκείμενο H να είναι άλλοτε ανοικτού και άλλοτε κλειστού τύπου) είτε ενός νέου συμβόλου \mathbb{P}^+ , ενώ το απλό \mathbb{P} χρησιμοποιείται για την δήλωση είτε των 50 δρχ.¹⁴ ή των 5 χαλκών (υποδιαίρεσεων του οβολού), ανάλογα με τη θέση αναγραφής.¹⁵

ΕΟ 2. Όστρακο από μελαμβαφές αγγείο σπασμένο από όλες τις πλευρές. (Εικ. 11-12 και σχ. 2 α-β). Βρέθηκε στο ίδιο σημείο και στο ίδιο βάθος με το ΕΟ 1 και φέρει τις ίδιες ανασκαφικές ενδείξεις. Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,044 μ., πλ. 0,043 μ. Φέρει εγχάρακτα αριθμητικά σύμβολα μετά την όπτηση και στις δύο όψεις, ύψους $\pm 0,005$ μ. Και τα δύο αντιπροσωπεύουν χρηματικά ποσά. Πρώτα πρέπει να χαράχτηκε σε ένα στίχο ο αριθμός στην εσωτερική πλευρά, που σώζεται πλήρως (ΕΟ 2α):

$\mathbb{B} \mathbb{B} \mathbb{B} \mathbb{B}$ (= 400 δρχ.)

Στη συνέχεια ο αριθμός διαγράφηκε με μία εγχάρακτη λοξή γραμμή, που στο αριστερό άκρο σχηματίζει οξεία γωνία,¹⁶ και γυρίζοντας το όστρακο από την εξωτερική πλευρά χαράχτηκε νέο αριθμητικό ποσόν σε τρεις στίχους, από τους οποίους οι 2 και 3 είναι ελλιπείς στα δεξιά λόγω θραύσης του οστράκου. Διάστιχο μεταξύ στ. 1 και 2 π. 0,003 μ. και μεταξύ 2 και 3 π. 0,001 μ. (ΕΟ 2β):

$\mathbb{B} \mathbb{B} \equiv \equiv \equiv$ (= 296 δρχ. και 3 οβ. τουλάχιστον)
 : : : : [:
 | | | [:

Αμάρτυρη στην Επίδαυρο είναι η αναγραφή των δεκάδων ανά τριακοντάδες (\equiv ίσον 30 δρχ.).¹⁷

Το 1993 έγινε μια μικρή νοτιοανατολική προέκταση της τομής Α4 με την εποπτεία της Ε. Λεμπιδάκη. Μεταξύ των οστράκων που βρέθηκαν είναι και τέσσερα μελαμβαφή που φέρουν χαράγματα, από τα οποία τα δύο είναι ακροφωνικά αριθμητικά σύμβολα. Οι διαστάσεις τους δίνονται κατά προσέγγιση με βάση την φωτογραφία.

14. Βλ. π.χ. Prign., 2, στ. 172, 173 182, όλα στο οικοδομικό έτος (annus) X. Έκτοτε απαντά άλλες 23 φορές σε διαδοχικά οικοδομικά έτη, μέχρι τον annus XVIII, κατά τον οποίο αναγράφεται παράλληλα με τον νέο τύπο \mathbb{P} , ο οποίος έκτοτε χρησιμοποιείται ως κύριος τύπος στην υπόλοιπη επιγραφή (14 φορές μέχρι και τον annus XXVII), ενώ σποραδικά αναγράφεται ο παλαιός τύπος με πέντε ή περισσότερες οριζόντιες γραμμές για δήλωση πενήντα και πλέον δεκάδων, όπως π.χ. Prign., 2, στ. 236, 256, 257, 263. Παράλληλα το οικοδομικό έτος XXII, Prign., 2, στ. 276 (κατά συμπλήρωση) και XXIII-IV, στ. 278 κάνει την πρώτη βέβαιη εμφάνισή του το σύμβολο \mathbb{P} για τις 5 δρχ., έτσι ώστε να μη συγχέονται τα δύο σύμβολα, ιδίως όταν αναγράφονται μαζί στο ίδιο ποσόν, όπως π.χ. στους στ. 278, 284, 293, 306. Πιστεύω ότι η αποφυγή σύγχυσης ήταν ο λόγος δημιουργίας τόσο στην Επίδαυρο όσο και στο Άργος και του συμβόλου \mathbb{P}^+ για το 500. Στην IG IV² 1, 106 υπάρχει το \mathbb{P} = 50 δρχ. (στ. A57) και το \mathbb{P} = 5 δρχ. (στ. A65 και B141).

15. Βλ. Prign., 2, στ. 18.

16. Ανάλογη διαγραφή παρατηρείται και στο όστρακο ΕΟ 14, για την ερμηνεία της βλ. τα σχόλια.

17. Ένα υποτιθέμενο όμοιο παράδειγμα στην IG IV² 1, 102, στ. A I, 67 (Prign., 1, 66) οφειλόταν σε παρανόηση του Hiller, βλ. Prignitz 2014α, 27, σχόλια για στ. 66. Το ίδιο σύμβολο (\equiv) η Burford 1966, 258 το θεωρεί ως εσφαλμένη χάραξη αντί του \mathbb{B} , λόγω του ότι δεν υπήρχε άλλο γνωστό παράδειγμα. Πάντως σε χάλκινη πεσάκιδα σε σχήμα τεκτονικού ποδός από το Άργος του τέλους του 5ου αι. π.Χ. έχουμε παράδειγμα τεσσάρων παράλληλων οριζόντιων γραμμών για δήλωση ισάριθμων οβολών. Βλ. Κριτζάς 2018, σ. 658, εικ. 1-2, σ. 659, στ. 6. Αντίστοιχα σε όστρακο του β' τετάρτου του 5ου αι. π.Χ. από την Αγορά των Αθηνών αναγράφονται τρεις παράλληλες οριζόντιες γραμμές (\equiv) δεξιά του συμβόλου της δραχμής (\mathbb{P}) για δήλωση μάλλον των 3 οβολών. Βλ. Lang 1976, σ. 22, αρ. E4.

ΕΟ 3. Όστρακο από μελαμβαφές αγγείο σπασμένο από όλες τις πλευρές. (Εικ. 13). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,025 μ., πλ. 0,03 μ. Φέρει εγχάρακτα αριθμητικά σύμβολα μετά την όπτηση, ύψ. ± 0,01 μ.

];X X X[; (= 3000 δρχ. τουλάχιστον)

ΕΟ 4. Όστρακο από μελαμβαφές αγγείο σπασμένο από όλες τις πλευρές. (Εικ. 14). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,04 μ., πλ. 0,03 μ. Φέρει εγχάρακτα αριθμητικά σύμβολα μετά την όπτηση σε δύο στίχους, ύψ. ± 0,01 μ. (το X), 0,005-0,007 μ. (τα Η).

X [; (= 1300 δρχ. τουλάχιστον)

□ □ Η [;

vac.

Είναι αξιοσημείωτο ότι τα δύο πρώτα σύμβολα της εκατοντάδος έχουν χαραχθεί ως ορθογώνια χωρίς την μεσαία κεραία που έχει το τρίτο. Όμοια γραφή, οφειλόμενη μάλλον σε παράλειψη του χαρακτή, έχουμε και στο τελευταίο σύμβολο της εκατοντάδος στην επιγραφή της Θόλου IG IV², 1, 103, στ. Β 124 [Prign., 2, 256 (annus XVII)], καθώς και στο πρώτο από τα δύο στον στ. Β 132 [Prign., 2, 265 (annus XVIII)]. Αντίστοιχα στον στ. 131 [Prign., 2, 263 (annus XVIII)] έχουμε συνεχόμενα ΗΗ, πράγμα που σημαίνει ότι στην μεταβατική αυτή περίοδο υπήρχε μια σχετική ποικιλία στον τρόπο αναγραφής των συμβόλων, αρκεί να μη δημιουργούσε σύγχυση.¹⁸ Στην δική μας περίπτωση πιστεύω ότι δεν πρόκειται για «λάθος» του χαρακτή, αλλά για ένα είδος ταχυγραφίας του συμβόλου, που λόγω σχήματος δεν υπήρχε κίνδυνος σύγχυσης με κάποιο άλλο, και επί πλέον το πλήρως χαραγμένο τρίτο στη σειρά σύμβολο της εκατοντάδος Η δεν άφηνε περιθώρια αμφιβολιών.

Δύο μικρά όστρακα που βρέθηκαν μαζί φέρουν ελλιπώς σωζόμενα ασαφή χαραγμάτα.

Τομή Α5

ΕΟ 5. Όστρακο από μελαμβαφές αγγείο, μάλλον μεγάλο κρατήρα, σπασμένο από όλες τις πλευρές.¹⁹ (Σχ. 3). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,035 μ., πλ. 0,053 μ. Φέρει πολύ επιμελημένο χάραγμα μετά την όπτηση μάλλον ενός μεγάλου κλειστού Η ύψ. 0,019 μ. και πλ. 0,027 μ., που σώζεται κατά το ήμισυ.

Η

Χωρίς να μπορεί απόλυτα να αποκλειστεί η περίπτωση να πρόκειται για τον ακροφωνικό αριθμό Η (εκατόν), δηλωτικό χρηματικού ποσού, θεωρώ πιθανότερο λόγω μεγέθους να είναι η συντομογραφία με το σύμβολο του δασέος της λέξης *ή*(ιαρός) που θα χαρακτήριζε τον κρατήρα, που είναι σχετικά σπάνια αντί της συνηθέστερης *ή*(ε/αρός).²⁰ Άλλη εκδοχή είναι να έχουμε συντομογραφία του δασυνόμενου ονόματος του αγγείου, που έμμεσα δήλωνε και την χωρητικότητα. Οι πιθανότητες είναι πολλές, όπως π.χ. *ή*(εκτεύς), *ή*(ημικοτύλη/-λιον),²¹

18. Για «ελαστικότητα» (flexibility) στον τρόπο γραφής και ποικιλία τύπων (variant forms) ανάλογα με τον γραμματέα ή τον χαρακτή, αλλά και σαφή εξέλιξη κάνει λόγο και η Burford 1966, 322.

19. Βλ. ημερολόγιο Άβατον 3 (1986), σ. 28-29, ομάδα Π10, βάθος -1,24/1,30 - 1,47/1,53.

20. Βλ. π.χ. IG VII 4115: Κα(βίρω) *ή*(ιαρός), καθώς και το παράδειγμα από το Καλαπόδι στην επόμενη σημείωση.

21. Για αγγείο με χάραγμα την πλήρη λέξη *ή*μικοτύλιον από τα Κύθηρα (τέλη 6ου – α' μισό 5ου αι. π.Χ., σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο) βλ. IG V.1, 945. Πρβλ. Guarducci 1969, σ. 466, εικ. 110. Χάραγμα

h(ημικύαθος), *h*(ημιμέδιμνος), *h*(ημιμναῖον), *h*(ημιστάτηρον), *h*(ημιχοῖνιξ), κλπ. Αν πράγματι έχουμε τέτοιου είδους συντομογραφία, το είδος του αγγείου δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, επειδή δεν ξέρουμε το μέγεθος.

Τομή Α14

ΕΟ 6. Δύο συναπτόμενα θραύσματα από όστρακο ανοικτού αγγείου, σχεδόν επίπεδο.²² (Εικ. 15 και σχ. 4). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,03 μ., πλ. 0,057 μ. Εξωτερικά φέρει μελανό γάνωμα, ενώ εσωτερικά φαίνεται η ερυθρωπή επιφάνεια του πηλού, πάνω στην οποία υπάρχει δίστιχο χάραγμα μετά την όπτηση. Ύψος γραμμάτων 0,006 μ., το πρώτο Α = 0,009 μ., διάστιχο 0,003 μ. Το γεγονός ότι το τελευταίο ψηφίο του πρώτου στίχου έχει χαραχτεί λίγο χαμηλότερα και με ελαφρά στροφή προς τα δεξιά δείχνει ότι ο χαρακτήρας θέλησε να αποφύγει την λοξά θραυσμένη παρυφή του οστράκου και ότι μάλλον δεν υπήρχε άλλο ψηφίο δεξιότερα. Το κείμενο σε μεγαλογράμματη μεταγραφή είναι το εξής:

ΑΡΤΑΧΘ (ΑΡΤΑ 1140 δρχ. και 3 οβ.)
= = III

Είναι προφανές ότι πρόκειται για συνδυασμό μιας συντομογραφημένης λέξεως και ακροφωνικών αριθμών του αριθμητικού συστήματος της Επιδάουρου που δηλώνουν χρηματικό ποσό. Η αρχική λέξη θα μπορούσε θεωρητικά να αποτελεί σύντμηση ενός ανθρωπωνύμου του τύπου Άρτα(μίδωρος), Άρτά(μων), κλπ. σε πώση γενική ή δοτική, πράγμα που θεωρώ μάλλον απίθανο, ακριβώς λόγω της σύντμησης που θα προκαλούσε σύγχυση. Δεύτερη πιθανότητα είναι να έχουμε σύντμηση του θεωνυμίου Άρτά(μιτος), διαλεκτικού τύπου του Άρτέμιδος, ως γενική του κτήτορος, στον θησαυρό της οποίας θα ανήκε το ποσό που ακολουθεί. Θεωρώ και την συμπλήρωση αυτή ελάχιστα πιθανή, κυρίως λόγω του ότι τα θεϊκά ονόματα κατά κανόνα δεν συντέμνονται. Αντίθετα θεωρώ σχεδόν βεβαία την τρίτη εκδοχή, να έχουμε δηλαδή σύντμηση του ονόματος του μηνός Άρτα(μιτίου), όγδοου στη σειρά στο ημερολόγιο της Επιδάουρου.²³ Σε ένα πρόχειρο σημείωμα, όπως είναι το εγγράφακο όστρακο, είναι πολύ πιθανό να συντμήθηκε το όνομα του μήνα, κατά την διαχειριστική περίοδο του οποίου πραγματοποιήθηκε το έσοδο ή το έξοδο των 1.140 δρχ. και 3 οβολών. Επομένως πιστεύω ότι μπορούμε να μεταγράψουμε το χάραγμα ως εξής:

Άρτα(μιτίου) ΧΘ
= = III

ΕΟ 7. Τρία συναπτόμενα θραύσματα από τμήμα του σώματος και του πυθμένα μικρού μελαμβαφούς φιαλιδίου ή σκύφου.²⁴ (Εικ. 16 και σχ. 5). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,032 μ., πλ. 0,044 μ. Πάνω στο σώμα και ανάποδα ως προς τον πυθμένα του αγγείου έχουν χαραχτεί μετά

με τη συντομογραφία *h*εμφο(τυλον) υπάρχει επίσης στο εξωτερικό ημισφαιρικής φιάλης των μέσων του 5ου αι. π.Χ. από το ιερό στο Καλαπόδι Φωκίδος, στην άλλη όψη της οποίας υπάρχει το χάραγμα ΗΙ = *h*ιαρόν, ενώ στο εσωτερικό της το χάραγμα Θ = *h*(ιαρόν). Βλ. Palme – Koufa 1996, 305-306, αρ. 46 a,b,c., πίν. 61, 71, 79.

22. Βλ. ημερολόγιο Άβατον 5 (1987), σ. 16 (recto/verso), 17, 18, 22, ομάδα Π11γ, βάθος ± 1,20 – 1,37 μ.

23. Βλ. *IG IV* p. 341· *IG IV*² 1, p. 172· Burford 1966, 305. 323; Trümpy 1997, 140-142· Kritzas - Prignitz 2016, 36. Η Trümpy θεωρεί ότι ο πρώτος μήνας του ημερολογίου της Επιδάουρου, Αζόσιος, αντιστοιχούσε με τον αττικό μήνα Μεταγειτιώνα (Αύγουστο / Σεπτέμβριο), επομένως ο Άρταμίτιος θα αντιστοιχούσε προς τον Μάρτιο / Απρίλιο.

24. Στοιχεία ημερολογίου ίδια με το ΕΟ 6, ομάδα Π11β.

την όπτηση δύο ακροφωνικά αριθμητικά ψηφία, ύψους 0,005 μ. Λόγω απολέπισης του γανώματος στο σημείο επαφής των τριών θραυσμάτων, ένα μέρος του δεύτερου ψηφίου έχει απολεπιστεί, χωρίς να δημιουργείται πρόβλημα ασφαλούς ανάγνωσης του ποσού:

$$X\Theta (= 1100 \text{ δραχ.})$$

ΕΟ 8. Μικρό όστρακο ανοικτού μελαμβαφούς αγγείου σπασμένο από όλες τις πλευρές.²⁵ (Εικ. 17 και σχ. 6). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,012 μ., πλ. 0,01 μ., χωρίς να είναι βέβαιο τι είναι η κάθε διάσταση. Εξωτερικά σώζονται δύο παράλληλες γραμμές μήκους 0,006 μ., που έχουν χαραχτεί μετά την όπτηση. Μπορεί να διαβαστούν οριζόντια ή κάθετα, με ανάλογη διαφοροποίηση της σημαινόμενης αξίας:

$$:] = [; (= 20 \text{ δραχ.}) \quad \text{ή} \quad :]||[; (= 2 \text{ οβ.})$$

ΕΟ 9. Μικρό όστρακο μελαμβαφούς αγγείου σπασμένο από όλες τις πλευρές.²⁶ (Σχ. 7). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,008 μ., πλ. 0,009 μ. Διασώζει μόνο δύο αριθμητικά σύμβολα:

$$:] - \cdot [; (= 11 \text{ δραχ. τουλάχιστον})$$

ΕΟ 10. Μικρό όστρακο μελαμβαφούς αγγείου σπασμένο από όλες τις πλευρές.²⁷ (Σχ. 8). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,017 μ., πλ. 0,014 μ. Διασώζει μόνο μια οριζόντια κεραία, με κενό πάνω, κάτω και δεξιά:

vac.

$$:] - \text{vac.} (= 10 \text{ δραχ. τουλάχιστον})$$

vac.

ΕΟ 11. Μικρό όστρακο μελαμβαφούς αγγείου σπασμένο από όλες τις πλευρές.²⁸ (Σχ. 9). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,01 μ., πλ. 0,013 μ. Διασώζει μόνο μια οριζόντια κεραία, με κενό δεξιά, συμβατή περισσότερο με το σύμβολο των 10 δραχ. παρά του 1 οβ.:

$$:] - \text{vac.} (= 10 \text{ δραχ. τουλάχιστον})$$

ΕΟ 12. Όστρακο χρηστικού αγγείου από ερυθρωπό πηλό, σπασμένο από όλες τις πλευρές.²⁹ (Σχ. 10). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,017 μ., πλ. 0,025 μ. Ύψ. συμβόλων 0,004 μ. Διασώζει το δεξιό πέρας ποσού με ακροφωνικά σύμβολα:

vac.

$$:] : : : \cdot | \Sigma (= 7 \text{ δραχ., } 1 \text{ οβ. και } 1 \text{ χαλκούς τουλάχιστον}).$$

vac.

Το χάραγμα θα μπορούσε θεωρητικά να είναι πλήρες, αλλά το πολύ μικρό μέγεθος του οστράκου είναι ένδειξη ότι μάλλον υπήρχαν και άλλοι αριθμοί αριστερά. Το σύμβολο του χαλκού (Σ) απαντά με αυτή τη μορφή εκτός των άλλων και στο γειτονικό Άργος.³⁰ Στην Επίδαυρο ορισμένες φορές εναλλάσσεται με το σύμβολο X, που από την θέση χάραξης

25. Στοιχεία ημερολογίου ίδια με το ΕΟ 6, ομάδα επίσης Π11β.

26. Στοιχεία ημερολογίου ίδια με το ΕΟ 6, σ. 22, ομάδα Π11ζ.

27. Βλ. ημερολόγιο Άβατον 5 (1987), σ. 21, ομάδα Π12α, βάθος 1,37-1,52 μ.

28. Βλ. ημερολόγιο Άβατον 5 (1987), σ. 22, ομάδα Π12β, βάθος 1,20-1,37 μ.

29. Βλ. ημερολόγιο Άβατον 5 (1987), σ. 24-25, ομάδα Π14α, βάθος 1,50-1,70 μ.

30. Βλ. Κριτζάς 2009, 12-13.

ΕΟ 15. Μικρό όστρακο μελαμβαφούς αγγείου σπασμένο από όλες τις πλευρές.³⁵ (Εικ. 20 και σχ. 13). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,018 μ., πλ. 0,012 μ. Διασώζει το δεξιό πέρας ποσού με ακροφωνικά σύμβολα:

;] Η = (= 120 δρχ. τουλάχιστον)

ΕΟ 16. Μικρό όστρακο μελαμβαφούς αγγείου σπασμένο από όλες τις πλευρές.³⁶ (Εικ. 21 και σχ. 14). Σωζόμενες διαστάσεις: ύψ. 0,012 μ., πλ. 0,014 μ. Διασώζει μέρος μιας οριζόντιας ή κάθετης (;) κεραίας:

;] – (ή l) (10 δρχ. ή 1 οβ. τουλάχιστον)

Σχόλια

Συνεξετάζοντας τα όστρακα με τα αριθμητικά σύμβολα, είναι φανερό ότι πρόκειται για πρόχειρες αναγραφές χρηματικών ποσών από κάποιον διαχειριστή ή ταμία, στο πλαίσιο της τρέχουσας διαχείρισης. Απόδειξη γι' αυτό αποτελούν, εκτός από την ευτέλεια του υλικού, οι δύο διαγραφές ποσών και η αναγραφή άλλων μεγαλύτερων ή μικρότερων, προφανώς μετά από καταθέσεις ή αναλήψεις που έγιναν από το συγκεκριμένο κονδύλιο. Ανάλογες διαγραφές παρατηρήθηκαν για παράδειγμα στις τυποποιημένες σύντομες επιγραφές (étiquettes) με μελάνι πάνω στα τοιχώματα της κοιλιάς πήλινων αγγείων όπου φυλάσσονταν νομίσματα στο θησαυροφυλάκιο του ανακτόρου στο Αϊ Khanoum του Αφγανιστάν (τέλη 3ου – αρχές 2ου αι. π.Χ.). Ανέγραφαν κατά κανόνα ονόματα πολιτικών και οικονομικών αρχόντων επί της αρχής των οποίων έγινε η κατάθεση των χρημάτων, την προέλευση ή τον προορισμό τους, αναφέροντας συχνά και τα ονόματα τραπεζιτών και οπωσδήποτε το ακριβές ποσό που περιεχόταν στο αγγείο.³⁷ Τα ίδια αγγεία χρησιμοποιούντο κατά τη διάρκεια περισσοτέρων διαχειριστικών περιόδων και έτσι κάθε φορά που γινόταν κάποια νέα κατάθεση, η παλιά αναγραφή ακυρωνόταν με μια καμπύλη αγκύλη (accolade) στα αριστερά των στίχων της, ώστε να διακρίνεται από τις επόμενες αναγραφές.³⁸ Όταν τα χρήματα από το αγγείο είχαν αναληφθεί και προκειμένου να ξαναχρησιμοποιηθεί για νέα σειρά αναγραφών, οι παλιές ενδείξεις διαγραφόταν με απόξεση.³⁹

Για να επανέλθουμε στα όστρακα της Επίδαυρου, η προσφορότερη ονομασία ανάλογων φορέων επιγραφών στην αρχαιότητα θα ήταν πινάκια, γραμματεΐα ή γραμματ(ε)ΐδια.⁴⁰ Οι λέξεις έχουν ευρύτερη σημασία, δηλώνοντας κατά κανόνα ένα έγγραφο ή ένα σύντομο γραπτό κείμενο και τον φορέα του (πινάκida, σημείωμα, μικρή επιστολή, «ραβασάκι», κλπ.), ενίοτε

35. Στοιχεία ημερολογίου ίδια με το ΕΟ 14.

36. Στοιχεία ημερολογίου ίδια με το ΕΟ 14.

37. Για το θησαυροφυλάκιο και τα ενεπίγραφα αγγεία που περιείχαν νομίσματα βλ. Rapin 1983, ειδικά σ. 351-354. Rougemont 2012, αρ. 101-116.

38. Βλ. Rappin 1983, σ. 325-327, αρ. 4a,b (πρόχους με 4 διαδοχικές αναγραφές καταθέσεων). Για την διαδικασία πρβλ. Rougemont 2012, 213.

39. Βλ. Rappin 1983, σ. 333-334, αρ. 8a,b,c, σ. 337-338, αρ. 13a,b, σ. 346-347, αρ. 26. Rougemont 2012, 213. Φυσικά πριν από κάθε απόξεση τα ποσά που ανέφερε κάθε επιγραφή και τα λοιπά στοιχεία είχαν ήδη καταχωριστεί στα επίσημα λογιστικά βιβλία, *αυτόθι*, 351.

40. Βλ. τα αντίστοιχα λήμματα του λεξικού LSJ⁹. Στο ατιτικό ψήφισμα του 434/3 π.Χ. για την απόδοση στους θεούς των οφειλομένων από την πόλη χρημάτων (*IG I³ 52 A*, στ. 9 κε.) ορίζεται: ἀποδόντον | [δὲ τ]ᾶ χρέματα ἵοι πρυτάνες μετὰ τῆς βολῆς καὶ ἔχσαλειφόντον ἐπει|[δάν] ἀποδδσιν, ζετέσαντες τὰ τε πινάκια καὶ τὰ γραμματεΐα καὶ ἔαμ π[ο ἄλ]λοθι ἔι γεγραμμένα.

όμως και μια μικρή θήκη για φύλαξη χρημάτων.⁴¹ Είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι τα δικά μας γραμματίδια αποτελούσαν προσωρινές πινακίδες που συνόδευαν αντίστοιχα ποσά, τα οποία εισπράχθηκαν και φυλάσσονταν σε κάποια κυτία ή αγγεία, ή ακόμα και σε δερμάτινους σάκκους (φασκώλους) ή σακκίδια (φασκώλια, μαρσίππια, «*πουγγιά*»),⁴² προκειμένου να διατεθούν για λατρευτικές ανάγκες, για πληρωμές εργαζομένων σε έργα ή προμηθευτών και γενικά για έξοδα διοίκησης και συντήρησης του ιερού. Έτσι ανά πάσα στιγμή οι διαχειριστές των χρημάτων (ειδικά για την Επίδαυρο κυρίως οι ίερομνάμονες, οι έγδοτῆρες και οι εντεταλμένοι βοηθοί τους) μπορούσαν εύκολα να δουν το διαθέσιμο υπόλοιπο κάθε λογαριασμού / κονδυλίου. Είναι ενδιαφέρον ότι μέσα σε ένα μεγάλο χάλκινο λεβητοειδές αγγείο, που περιείχε χάλκινους ενεπίγραφους πίνακες με οικονομικό περιεχόμενο του α' μισού του 4ου αι. π.Χ. από τον θησαυρό της Παλλάδος στο Άργος, υπήρχαν και άλλα τρία μικρότερα κενά χάλκινα αγγεία, μια οينوχόη με τριφυλλοειδές στόμιο και δύο φιάλες, που όπως πιστεύουμε πρέπει να περιείχαν νομίσματα συγκεκριμένης προέλευσης ή για συγκεκριμένο σκοπό. Στο καθένα θα πρέπει να υπήρχε από ένα γραμματίδιο με το αντίστοιχο ποσό.⁴³ Σύμφωνα με τον Τζέτζη, η μεταγενέστερη ονομασία των αγγείων αυτών ήταν *θησαυράρια*.⁴⁴

Στις δύο περιπτώσεις (ΕΟ 3 και ΕΟ 13) που στα όστρακά μας έχουμε στρογγυλά ποσά της τάξης των 3000 δραχμών, είναι εύλογο να υποθέσουμε ότι πρόκειται για πιστώσεις (λάμματα) που χορηγήθηκαν από την αρμόδια αρχή χρηματοδότησης (*ιερέα, ιερομνάμονες*) και εναποτέθηκαν σε πρόχειρο ταμείο για συγκεκριμένες πληρωμές.⁴⁵ Λιγότερο πιθανή αλλά όχι αδύνατη είναι η περίπτωση της πρόχειρης καταμέτρησης των χρημάτων από εισφορές πιστών σε κάποιο *θησαυρό* (κυτία / θήκη προσφορών) του ιερού, προκειμένου να κατατεθούν στο γενικό ταμείο / θησαυροφυλάκιο.⁴⁶ Ελάχιστα πιθανή, τέλος, είναι η περίπτωση να πρόκειται για πρόχειρα σημειώματα των λογαριασμών κάποιου *εργώνα* (εργολάβου) που εργαζόταν στο ιερό, επειδή στα στρώματα που βρέθηκαν τα γραμματίδια υπήρχαν παράλληλα στάχτες και καρβουνάκια, άλλα ανεπίγραφα όστρακα, καθώς και μικρά αναθήματα που πρέπει να προέρχονταν από λατρευτικούς χώρους.

Είναι γνωστό ότι τόσο στην Επίδαυρο, όσο και σε άλλα ιερά (για να περιοριστούμε κυρίως στη σφαίρα της διαχείρισης ιερών χρημάτων) οι διαχειριζόμενοι χρήματα ή οι εντεταλμένοι γραμματείς και βοηθοί τους κρατούσαν πρόχειρες σημειώσεις για τα ποσά που εισέπρατταν ή πλήρωναν. Στη συνέχεια οι εισπράξεις και οι δαπάνες αναγράφονταν κατά πιο συστηματικό

41. Βλ. π.χ. Αρποκρατίων, *Λεξικὸν δέκα ῥητόρων Ἀττικῶν* (ἐκδ. W. Dindorf, Oxford 1853, 19692), σ. 56: διττὰ ἦν γραμματεῖδια οἷς ἐχρῶντο Ἀθηναῖοι, τὰ μὲν ὥστε καὶ ἀργυρίδιον κατατίθεσθαι, ἅπερ καὶ κιβώτια ἐκάλουν, τὰ δ' ἄλλα καὶ δίθυρα. Ἡσύχιος, λ. γραμματίδιον· ὅτε μὲν τὸ πινακίδιον, ὅτε δὲ ὁμοιον γλωσσοκόμφ· λέγεται δὲ καὶ ἐπιστόλιον. Πολυδεύκης, *Ὀνομαστικόν*, IV, 18, ...καὶ Ἡρόδοτος (VII 239) μὲν λέγει «δελτίον δίπτυχον», οἱ δ' Ἀττικοὶ «γραμματεῖον δίθυρον» καὶ θύρας τὰς πτύχας ἄχρι δύο, εἴτα πτύχας, καὶ τρίπτυχον καὶ πολύπτυχον. Bekker, *Anecd. Graeca*, 226, γραμματεῖον τὸ πινακίδιον λέγουσιν.

42. Βλ. *IG II²* 1445, στ. 22. Για την μεταφορά και αποθήκευση νομισμάτων μέσα σε αγγεία και σάκκους βλ. κυρίως Bogaert 1968, 284. Bernard – Rapin 1980, 16-19. Lawton 1995, 81.

43. Βλ. Κριτζάς 2013, 278.

44. Βλ. Ἰω. Τζέτζη, Σχόλια εἰς Ἀριστ. Ὅριθ., στ. 602: ἐπεὶ ἐν ὑδρίαις ἔκειντο οἱ θησαυροί, τὰ λεγόμενα παρ' ἡμῖν θησαυράρια.

45. Για τους αρμόδιους άρχοντες και τον τρόπο χρηματοδότησης των έργων στην Επίδαυρο βλ. κυρίως Burford 1969, 120-126. Prignitz 2014α, 165-173. Prignitz 2018, 44.

46. Για τα χρήματα από ανάλογους *θησαυρούς* της Δήλου βλ. Migeotte 2014, 603-604.

και συγκεντρωτικό τρόπο συνήθως κατά μήνα σε ειδικά λευκώματα (ασπρισμένες σανίδες), *πινάκια*, ξύλινες δέλτους ή πέτευρα, τα οποία συχνά αναρτούσαν σε κοινή θέα, ώστε να μπορεί να λάβει γνώση και να τα ελέγξει κάθε ενδιαφερόμενος.⁴⁷ Υπάρχουν όμως και αντίστροφες περιπτώσεις, αντιγραφής απολογισμών που είχαν ήδη χαραχτεί σε λίθινες στήλες πάνω σε λευκώματα.⁴⁸ Επίσης η όλη διαχείριση καταγραφόταν συνήθως σε φύλλα παπύρου (γνωστά ως χάρται, χαρτία, βυ/ιβλία κλπ.) και σπανιότερα σε δερμάτινες περγαμηνές, τα οποία υποβάλλονταν για έλεγχο μαζί με όλα τα παραστατικά, όταν οι υπόλογοι διαχειριστές κατέθεταν τους απολογισμούς τους για να απαλλαγούν από την διαχειριστική ευθύνη.⁴⁹ Αργότερα ο τελικός επίσημος απολογισμός περισσοτέρων ετών για κάποιο έργο ή έργα χαρασσόταν (ενδεχομένως πιο συνοπτικά) σε λίθινες στήλες που ιδρύονταν στο ιερό.⁵⁰ Με την ανεύρεση των γραμματιδίων έχουμε πλέον μια εικόνα των πρώτων σπερμάτων ή μάλλον των εμβρύων των μετέπειτα επίσημων απολογισμών.

Πολύ διδακτική για τη χρήση γραμματιδίων που κατέγραφαν χρηματικά ποσά και συνόδευαν την αποστολή τους είναι η φιλολογική μαρτυρία του Πλουτάρχου (*Λύσανδρος* 16), που περιγράφει το πάθημα του Σπαρτιάτη Γύλιππου, στον οποίο ανατέθηκε η μεταφορά από την Αθήνα στη Σπάρτη νομισμάτων μέσα σε ραμμένους δερμάτινους σάκκους, με δεμένα και σφραγισμένα τα στόμα. Ο πονηρός Γύλιππος, χωρίς να παραβιάσει τις σφραγίδες, τὰς ῥαφὰς τῶν ἀγγείων κάτωθεν ἀναλύσας καὶ ἀφελὼν συχνὸν ἀργύριον ἐξ ἐκάστου πάλιν συνέρραφεν, ἀγνοήσας ὅτι γραμματίδιον ἐνῆν ἐκάστῳ τὸν ἀριθμὸν σημαῖνον.⁵¹

Ανάλογα γραμματίδια έχουν βρεθεί και αλλού, όπως για παράδειγμα στην Αγορά των Αθηνών, όπου μεταξύ των ποικίλων ενεπίγραφων οστράκων η M. Lang διέκρινε αρκετά παρόμοιου χαρακτήρα με τα δικά μας.⁵² Όλα χρονολογούνται στον 5ο-4ο αι. π.Χ., εκτός από ένα του ύστερου 1ου αι. π.Χ., και φέρουν κατά κανόνα ακροφωνικούς αριθμούς, που όμως δεν δηλώνουν πάντοτε χρηματικά ποσά.⁵³

Από τη Νεμέα της Αργολίδας έχουμε ένα πιθανό γραμματίδιον σε μολύβδινο έλασμα των μέσων του 4^{ου} αι. π.Χ., με το ανδρικό όνομα Μύτων συνοδευόμενο από το γεωγραφικό

47. Για τα διάφορα είδη φορέων επιγραφών αυτού του τύπου και τις αντίστοιχες ονομασίες τους βλ. Wilhelm 1909, 239-253. Για μνεία αγοράς λευκώματος στην Επίδαυρο βλ. Peek 1972, αρ. 20, στ. 34-35. Στην στήλη των Δημοσιωιδιών από την Δεκέλεια της Αττικής του 396/5 π.Χ. (*IG II/III² 1237 B*, στ. 62-63) ορίζεται να αναγραφεί μία ανακοίνωση ἐν πινακίῳ λελευκωμένῳ μὴ ἴαττον ἢ σπιθαμιαίῳ, πράγμα που σημαίνει ότι υπήρχαν και πολύ μικρότερα.

48. Χαρακτηριστική η περίπτωση της Δήλου για την οποία διαθέτομε πολλά στοιχεία χάρη στις επιγραφές, βλ. Bogaert 1968, 162. Chankowski 2013, 925-930. Migeotte 2014, 78.

49. Η πλήρης έκφραση που περιγράφει την διαδικασία υποβολής δικαιολογητικών για απολογιστικό έλεγχο σε αττικό ψήφισμα προς τιμήν των Ἐπιμελητῶν των Μυστηρίων του 215/4 π.Χ. [*IG II/III³ 1, 1164 (IG II/III² 847); Syll.³ 540*] είναι η εξής (στ. 27-30): καὶ περὶ τούτων ἀπάντων τούς τε λόγους ἀ[π]ενηνόχασιν πρὸς τοὺς λογιστὰς καὶ εἰς [τὸ] | Μητρῶιον καὶ τὰς εὐθύνας δεδώκασιν ἐν | τῷ δικαστηρίῳ κατὰ τοὺς νόμους. Βλ. σχετικά Kritzas – Prignitz 2016, 31-32, σχόλια στους στ. 126-127.

50. Είναι αυτές που στις *IG* της Επίδαυρου δημοσιεύτηκαν στην κατηγορία Aedificationes, μελετήθηκαν συστηματικά κυρίως από την A. Burford (βλ. Burford 1966 και 1969), και των οποίων βρίσκεται σε εξέλιξη λαμπρή σχολιασμένη επανέκδοση από τον S. Prignitz. (Ήδη δημοσιεύτηκε ο α' τόμος, βλ. Prignitz 2014α).

51. Βλ. σχόλια Bousquet 1988a, 161 και 1988b, 86.

52. Βλ. Lang 1956, ιδιαίτερα σ. 19-23: Numerical Notations on Sherds, αρ. 83-86. Πρβλ. Lang 1976, σ. 21-23, αρ. E1-E16.

53. Το αρ. E5 αναφέρει αριθμό κεράμων, ενώ τα E3 και E14 αναφέρουν μονάδες βάρους ειδών που συνόδευαν.

Κλεωναί (όνομα κόμης του Άργους αυτή την εποχή), ως στοιχείο της πολιτικής ταυτότητας του ανδρός, και ένα ποσό (ή βάρους): Μύτων Ο Ο ΙΙ = ΙΙ - ^(?) | Κλεωναί.⁵⁴

Μια ενεπίγραφη χάλκινη πλάκα (± 450 π.Χ.), που βρέθηκε στο ιερό του Απόλλωνος και της Αρτέμιδος στο Καλαπόδι της σημερινής Φθιώτιδας,⁵⁵ αναγνωρίστηκε ως γραμματίδιον από τον J. Bousquet.⁵⁶ Έχει μορφή ταινίας (σωζόμενου μήκ. 25,9 και πλ. 5,1 εκ.) που απολήγει σε διακοσμητικό ανθέμιο στο σωζόμενο ακέραιο άκρο. Στο μέσο του κεντρικού φύλλου του υπάρχει οπή προσηλώσεως, στην οποία διατηρούνται υπολείμματα σιδερένιου καρφιού ή γόμφου. Φέρει την επιγραφή: Δυόδεκα μ|ναϊ : σ(τατῆρες) δ(έκα) ΙΙΙ (= 13). Αρχικά οι Felsch – Siewert θεώρησαν ότι ήταν προσηλωμένη ως «ετικέτα» σε κάποιο ξύλινο κιβώτιο όπου φυλάσσονταν το αντίστοιχο ποσό. Αργότερα ο Felsch, με βάση παραστάσεις αττικών αγγείων του πρώιμου 5^{ου} αι. π.Χ. αλλά και αρχαιολογικά παράλληλα από το ίδιο το Καλαπόδι, την ερμήνευσε ως το κάτω μέρος ταινίας που ένωνε και στήριζε την μεγάλη όρθια δακτυλοειδή λαβή με το σώμα του λέβητα χαλκού τρίποδα.⁵⁷ Ο Bousquet (1988a), συσχετίζοντάς το με την διήγηση του Πλουτάρχου που προαναφέραμε, θεώρησε επίσης ότι το έλασμα ήταν αρχικά διακοσμητικό εξάρτημα κιβωτίου, που αποτέλεσε όμως σε β' χρήση ὄστρακον (γραμματίδιον), όπου ανέγραψαν το ποσόν που θα περιείχε ο σάκκος ή το αγγείο με τα νομίσματα που συνόδευε. Η υπόθεση αυτή δεν μπορεί να αποκλειστεί, αλλά το μεγάλο μέγεθος του ελάσματος αποτελεί εμπόδιο για την ανεπιφύλακτη αποδοχή της. Ως επιχείρημα υπέρ της αποδοχής της θα μπορούσε να λεχθεί ότι η επιγραφή φαίνεται να χαραχτηκε σε β' χρήση, στον περιορισμένο χώρο που απέμενε μετά την θραύση του ελάσματος, γεγονός που ανάγκασε τον χαρακτή να χωρίσει την λέξη μ|ναϊ. Το γεγονός ότι η μικρή οπή είναι φραγμένη από τα υπολείμματα του σιδερένιου γόμφου σημαίνει ότι δεν μπορούσε να περάσει σπάγγος και να κρεμαστεί από εκεί, αλλά μπορούσε εύκολα να δεθεί από το σημείο έκφυσης του ανθεμίου. Σε κάθε περίπτωση το έλασμα αναγράφει χρηματικό ποσό και μπορεί να χαρακτηριστεί ως γραμματίδιον.

Είναι γνωστό άλλωστε ότι κιβώτια αλλά και αγγεία όπου φυλάσσονταν νομίσματα στους θησαυρούς ιερών ή ανακτόρων έφεραν αριθμηση με γράμματα της αλφαβήτου και συχνά πινακίδες ή επιγραφές πάνω στο ίδιο το σώμα τους προσδιοριστικές του περιεχομένου τους. Είδαμε ήδη το παράδειγμα του θησαυροφυλακίου του ανακτόρου του Αϊ Khanoum. Καλύτερα γνωστή χάρη στις επιγραφές είναι η περίπτωση των στάμων του ιερού της Δήλου.⁵⁸ Στη Δήλο αλλά και το Αϊ Khanoum η ονομασία στάμνος δεν σήμαινε τον ομώνυμο τύπο αγγείου της κλασικής εποχής, αλλά συνεκδοχικά κάθε τύπο αγγείου προορισμένου για αποθήκευση, όπως

54. Βλ. Κριτζάς 2016, 254-255, εικ. 3-4. Το ποσό αντιστοιχεί πιθανώς σε 22 μνας, 20 δρχ., 2 οβ. και ίσως 1 ημωβόλιον.

55. Παλαιότερα το ιερό είχε συνδεθεί με την Υάμπολιν της αρχαίας Φωκίδος, ενώ τώρα πιστεύεται ότι ανήκε εις τας Άβας. Πρβλ. Prignitz 2014β, 133-146.

56. Ed. pr. Felsch – Siewert 1987, 684-685, αρ. 2, εικ. 3 και 4 σ. 185. (SEG 37, 423). Bousquet 1988a, 165. Bousquet 1988b, 86.

57. Βλ. Felsch 2007, σ. 254, αρ. 78, B250, πίν. 16. Το κείμενο σε μεγαλογράμματη μεταγραφή έχει τυπωθεί εσφαλμένα ως ΔΥΔΕΚΑΜ|ΝΑ:ΣΔ^{ΙΙΙ}.

58. Βλ. μεταξύ άλλων τον απολογισμό ιεροποιών του 192 π.Χ. ID 399 A, στ. 1-73, με σχόλια του F. Durrbach, σ. 63. Πρβλ. Prêtre 2002, σ. 143-158 με σχόλια. Επίσης το ευρετήριο του 153/2 π.Χ. ID 1432, Bb, στήλη I, στ. 1-63 και Ba II, στ. 1-26. Βλ. επίσης Roussel 1916, 168-173. Bogaert 1968, 284. Chankowski 2013, 931-932.

αμφορείς ή πρόχους.⁵⁹ Από τις λοιπές περιπτώσεις αναφέρουμε τας θήκας του Οπισθοδόμου στην Ακρόπολη των Αθηνών,⁶⁰ που ήταν επίσης αριθμημένες (βλ. π.χ. *IG I³ 387-I*, στ. 16) και μέσα στις οποίες, καθώς και σε αγγεία και δερμάτινους σάκκους, φυλάσσονταν νομίσματα ή πολύτιμα μέταλλα.⁶¹

Αξιίζει να σημειώσουμε εδώ ότι στο Άργος, εκτός από τις λίθινες θήκες (πέτρους) και τον χάλκινο λέβητα, στο θησαυροφυλάκιο της Παλλάδος βρέθηκαν και 7 πήλινα πιθοειδή αγγεία καλυμμένα με πλάκες ή κεραμίδες. Το ένα περιείχε χάλκινους πίνακες με απολογισμούς, ενώ τα άλλα παρότι βρέθηκαν καλυμμένα ήταν κενά.⁶² Δεν αποκλείεται όλα ή ορισμένα από αυτά να προορίζονταν για την αποθήκευση νομισμάτων ή πολύτιμων μετάλλων και των αντίστοιχων εγγράφων παραστατικών. Αυτό επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι τα κείμενα κάνουν λόγο για αναλήψεις χρημάτων από ένα αγγείο (το πήλινο ή το χάλκινο;) το οποίο αναφέρουν ως (το) λέκος, λέξη σπανιότατη, από την ίδια ρίζα με το λεκάνη. Επίσης οι λίθινες θήκες (πέτροι) ήταν σύμφωνα με τα κείμενα αριθμημένοι (πρώτος, τρίτος, τέτατος πέτρος κλπ.).⁶³

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Εκφράζω θερμές ευχαριστίες προς την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αργολίδος, την Προϊσταμένη Δρα. Ά. Παπαδημητρίου και τον συνάδελφο Ν. Κατσαραίο για την άδεια μελέτης και στο Φυλακτικό προσωπικό της Επιδαύρου. Στον Καθ. Β. Λαμπρινουδάκη και τους συνεργάτες του Γ. Αναστασιάδου, Α. Γεώργα, Β. Καζολιά, Γ. Μαυρομματίδη, Ε. Προκοπίου, Γ. Σβώλο. Στους συναδέλφους R. Felsch, Ν. Λίτινα, R. Pitt, S. Prignitz, Κλ. Σιδηρόπουλο.

SUMMARY

Fragmentary inscriptions and graffiti (γραμματίδια) from Epidauros

This article (in two parts) publishes six inscribed stone fragments belonging to four different inscriptions that were found between the Tholos and the Stadium, as well as some 17 graffiti on potsherds, all from the excavations of the foundation fill of the upper stoa of the *Abaton*. Three non-joining stone fragments belong to a small pedestal with a dedicatory inscription of 146 BC by the Roman consul L. Mummius (Achaicus), the conqueror and destroyer of Corinth. Another fragment completes the upper right corner of a pedestal with an honorific inscription for Hadrian from 124 AD (*IG IV² 1, 606*). A third fragment also comes from the upper right corner of a pedestal with an inscription of unspecified character. Finally, a small piece carries just two letters. The graffiti bear acrophonic numerals denoting sums of money and are interpreted as γραμματίδια (“deposit slips”, French “bordereaux”) put into vessels or bags containing coins, as interim notes to facilitate the work of the managers of public or sacred monies.

59. Βλ. Rapin 1983, 351.

60. Για τις διάφορες υποθέσεις που έχουν διατυπωθεί ως προς την ακριβή θέση του Οπισθοδόμου βλ. Dinsmoor 1932, 309-318. Hess 1935, 72-84.

61. Βλ. κυρίως Ferguson 1932, 131. Hess 1935, 41, 45, 49, 56-67, 70, 82-83. Bogaert 1968, 284, 287.

62. Βλ. Κριτζάς 2013, σ. 278 και σημ. 4.

63. Αυτόθι, σ. 279 και σημ. 17-18.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Avi – Yonah 1939 = Avi – Yonah, M., *Abbreviations in Greek Inscriptions, (The Near East, 200 B.C. – A.D. 1100)*, [Supplement to vol. 9 (1939) of the *Quarterly of the Department of Antiquities in Palestine*].

Bernard – Rapin 1980 = Bernard, P., – Rapin, C., Campagne de fouille 1978 à Aï Khanoum (Afghanistan), ειδικά κεφάλαιο III. Le Palais. La Trésorerie, *BEFEO* 68, 10-38.

Bogaert 1968 = Bogaert, R., *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leiden.

Bousquet 1988a = Bousquet, J., *Études sur les comptes de Delphes*, Athènes, Paris.

Bousquet 1988b = Bousquet, J., Etat des travaux sur les comptes du IVe siècle: l'amende des Phocidiens, στον τόμο D. Knoepfler (éd.), *Comptes et inventaires dans la cité grecque*, [Actes du colloque international d'épigraphie tenu à Neuchâtel du 23 septembre 1986 en l'honneur de Jacques Tréheux], Neuchâtel – Genève, 83-89.

Broughton I, 1951 = Broughton, T.R.S., *The Magistrates of the Roman Republic*, τ. I, Atlanta.

Broughton II, 1952 = Αυτόθι, τ. II, Atlanta.

Broughton III, 1986 = Αυτόθι, τ. III (Supplement), New York.

Burford 1966 = Burford, A., Notes on the Epidaurian Building Inscriptions, *ABSA* 61 [1967] 254-334.

Burford 1969 = Burford, A., *The Greek Temple Builders at Epidauros*, Liverpool.

Cavvadias 1891 = Cavvadias, P., *Fouilles d'Épidaure*, I, Athènes.

Chankowski 2013 = Chankowski, V., Nouvelles recherches sur les comptes des hiéropes de Délos : des “archives de l'intendance sacrée” au “grand livre” de comptabilité , *CRAI* 2013, II, 863-899.

Dinsmoor 1932 = Dinsmoor, W.B., The Burning of the Opisthodomos at Athens II. The Site, *AJA* 36, 307-326.

Felsch – Siewert 1987 = Felsch, R.C.S., – Siewert, P., Inschriften aus dem Heiligtum von Hyampolis bei Kalapodi, *AA* 4, σ. 681-687.

Felsch 2007 = Felsch, R.C.S. (Hrsg.), *Kalapodi* II, ειδικά το κεφάλαιο Die Bronzefunde, Dreifusskessel, σ. 29 κε., Mainz am Rhein.

Ferguson 1932 = Ferguson, W.S., *The Treasurers of Athena*, Cambridge Mass.

Griesbach 2014 = Griesbach, J., «Jede(r) ist ersetzbar? Zur wiederverwendung von Statuenbasen im Asklepios-Heiligtum von Epidauros», in Leypold, C., Mohr, M., Russenberger, C. (edd.), Weiter- und Wiederverwendungen von Weihstatuen in griechischen Heiligtümern. Rahden/Westf., 55-69.

Guarducci 1969 = Guarducci, M., *Epigrafia greca*, II, Roma.

Hess 1935 = Hess, A., Der Opisthodom als Tresor und die Akropolistopographie, *Klio* 28, 21-84.

Holleaux 1918 = Holleaux, M., *Στρατηγὸς ὕπατος: Étude sur la traduction en grec du titre consulaire*, Paris.

Knoepfler 1991 = Knoepfler, D., L. Mummius Achaicus et les cités du golfe euboïque: à propos d'une nouvelle inscription d'Éretrie, *Mus.Helv.* 48, 252-280.

Κριτζάς 1972 = Κριτζάς, Χ., Αρχαιότητες και μνημεία Αργολιδοκορινθίας, *Αρχ. Δελτίον* 28, Χρον., Β1, 126.

Κριτζάς 1987 = Κριτζάς, Χ., Σύντομο χρονικό των ερευνών στο Άβατο της Επιδαύρου, στο συλλογικό τεύχος της Ομάδας Εργασίας για την Συντήρηση Μνημείων Επιδαύρου του Υπουργείου Πολιτισμού, *Η Στοά του Αβάτου. Πρόταση συντήρησης και μερικής αποκατάστασης*, Αθήνα, σ. 11-14.

Κριτζάς 2009 = Κριτζάς, Χ., Οβολοί αργολικοί, στον τόμο *Κερμάτια φιλίας. Τιμητικός τόμος για τον Ιωάννη Τουράτσογλου*, επιμ. Σ. Δρούγου κα., Αθήνα, τ. Α, 9-23.

Κριτζάς 2013 = Κριτζάς, Χ., Οι νέοι χαλκοί ενεπίγραφοι πίνακες από το Άργος. II. Πρόδρομη ανακοίνωση στα *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου που διοργανώθηκε από την Δ' ΕΠΚΑ και την Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών Sur les pas de W. Vollgraff. Cent ans d'activités archéologiques à Argos / Στα βήματα του Wilhelm Vollgraff. Εκατό χρόνια αρχαιολογικής δραστηριότητας στο Άργος*, Αθήνα 25-28 Σεπτεμβρίου 2003, (επιμ. D. Mulliez σε συνεργασία με την Α. Μπανάκα), [Recherches Franco – Helléniques IV], Αθήνα 2013, 275-301.

Κριτζάς 2016 = Κριτζάς, Χ., Παρατηρήσεις σε τρεις επιγραφές της Νεμέας, στον τόμο *ΦΙΛΕΛΛΗΝ, Essays presented to Stephen G. Miller*, Dora Katsonopoulou – Elena Partida (eds.), Αθήνα/Athens, 251-264.

Κριτζάς 2018 = Κριτζάς, Χ., Πρότυπο τεκτονικού ποδός από το Άργος, στον τόμο *ΗΡΩΣ ΚΤΙΣΤΗΣ. Μνήμη Χαράλαμπου Μπούρα*, επιμ. Μ. Κορρές, Στ. Μαμαλούκος, Κ. Ζάμπας, Φ. Μαλλούχου – Tufano, τ. I, Αθήνα, 657-665.

Kritzas – Prignitz 2016 = Kritzas, Ch. – Prignitz, S., A Building Inscription from Epidauros. *IG IV² 1, 114, SEG XLI 298, IG IV² 1, 110, Αρχαιολογική Έφημερίς* 155, 1-41.

Lang 1956 = Lang, M., Numerical Notation on Greek Vases, *Hesperia* 25, 1-24.

Lang 1976 = Lang, M., *Graffiti and Dipinti*, [The Athenian Agora, vol. XXI], Princeton.

Lawton 1995 = Lawton, C., *Attic Document Reliefs*, Oxford.

Littmann 1907 = Littmann, E. et alii, *Syria. Publications of the Princeton University Archaeological Expedition to Syria in 1904-1905*, Division III, *Greek and Latin Inscriptions*, Section A (by Enno Littmann), Leyden.

Martin - Metzger 1942-43 = Martin, R. – Metzger, H., Épidaure, *BCH* 66-67, 327-334.

Migeotte 2014 = Migeotte, L., *Les finances des cités grecques*, Paris.

Overbeck 2014 = Kansteiner, S. et al. (Hrsgs.), *Der Neue Overbeck. Die antiken Schriftquellen zu den bildenden Künsten der Griechen*, Berlin.

Palme – Koufa 1996 = Palme – Koufa, A., Die Graffiti auf der Keramik, στον τόμο *Kalapodi I*, Felsch, R.C.S. (Hrsg.), Mainz am Rhein 1996.

Peek 1969 = Peek, W., *Inschriften aus dem Asclepieion von Epidauros*, Berlin.

Peek 1972 = Peek, W., *Neue Inschriften aus Epidauros*, Berlin.

Πετρόκος 1997 = Πετρόκος, Β., *Οι επιγραφές του Ώρωποῦ*, Αθήνα.

Philipp 1979 = Koenigs, W. - Philipp, H., Zu den Basen des L. Mummius in Olympia, *Ath.Mitt.* 94, 193-216.

Piérart - Thalmann 1980 = Piérart, M. et Thalmann, J.-P., Nouvelles inscriptions argiennes (I), *BCH Suppl.* VI, 255-278.

Prêtre 2002 = Prêtre, Cl. (επιμ.), *Nouveau choix d'inscriptions de Délos. Lois, comptes et inventaires*, Athènes.

Prign., 1, 2, 3... = Prignitz 2014α, Inschrift 1, 2, 3...

Prignitz 2014α = Prignitz, S., *Bauurkunden und Bauprogramm von Epidauros (400-350). Asklepiostempel · Tholos · Kultbild · Brunnenhaus*, Vestigia Band 67, München.

Prignitz 2014β = Prignitz, S., Zur Identifizierung des Heiligtums von Kalapodi, *ZPE* 189, 133-146.

Prignitz 2018 = Prignitz, S., Die altgriechische Bauvergabeordnung aus Tegea, στον τόμο Rheidt, Kl., Werner, L. (Hrsgs.), *Gross Bauen. Grossbaustellen als kulturgeschichtliches Phänomen*, Berlin, 37-46.

Rapin 1983 = Rapin, Cl., Les inscriptions économiques de la trésorerie Hellénistique d' Ai Khanoum (Afghanistan), *BCH* 107, 315-371.

Rougemont 2012 = Rougemont, G., *Inscriptions grecques d'Iran et d'Asie centrale*, [Corpus Inscriptionum Iranicarum, Part II], London.

Roussel 1916 = Roussel, P., *Délos colonie athénienne*, [BEFAR 111], Paris.

Samuel 1972 = Samuel, A. E., *Greek and Roman Chronology*, Munich.

Shear 2007 = Shear, J., Reusing statues, rewriting inscriptions and bestowing honours in Roman Athens, στον τόμο *Art and Inscriptions in the Ancient World*, Newby, Z. – Leader – Newby, R. (eds.), New York, 221-246.

Threatte 1980 = Threatte, L., *The Grammar of Attic Inscriptions, I. Phonology*, Berlin, New York.

Tod 1936/37 = Tod, M.N., The Greek Acrophonic Numerals, *ABSA* 37, 236-258.

Trümpy 1997 = Trümpy, C., *Untersuchungen zu den altgriechischen Monatsnamen und Monatsfolgen*, Heidelberg.

Warren 1983 = Warren, J.A.W., The Autonomous Bronze Coinage of Sicyon, Part 1, *NC* 143, 23-56.

Warren 1985 = Warren, J.A.W., The Autonomous Bronze Coinage of Sicyon, Part 3, *NC* 145, 45-66.

Wilhelm 1909 = Wilhelm, Ad., *Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde*, Wien.

Εικ. 8. Επιχώσεις θεμελίωσης Αβάτου.

Εικ. 9. Εκμαγείο νομίσματος Σικυόνος.

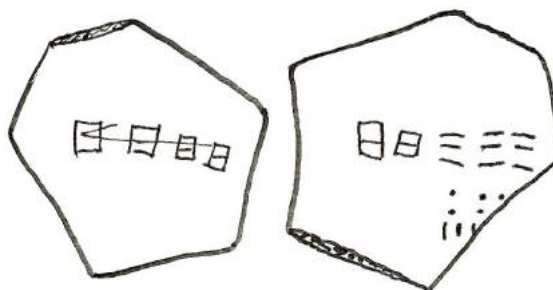
Εικ. 10. ΕΟ 1.

Σχ. 1. Σχέδιο του ΕΟ 1.

Εικ. 11. ΕΟ 2α.

Εικ. 12. ΕΟ 2β.

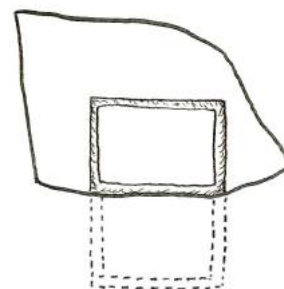
Σχ. 2 α-β. Σχέδιο του ΕΟ 2 α-β.

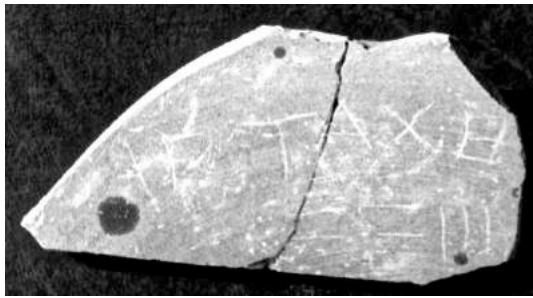
Εικ. 13. ΕΟ 3.

Εικ. 14. ΕΟ 4.

Σχ. 3. Σχέδιο του ΕΟ 5.

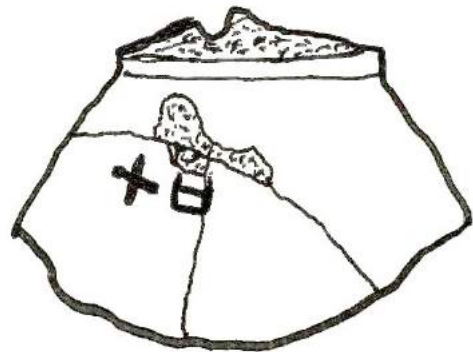
Εικ. 15. ΕΟ 6.

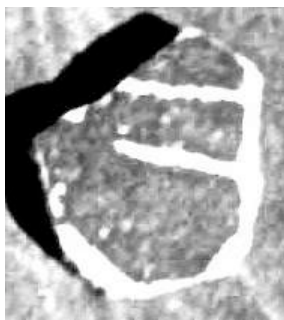
Σχ. 4. Σχέδιο του ΕΟ 6.

Εικ. 16. ΕΟ 7.

Σχ. 5. Σχέδιο του ΕΟ 7.

Εικ. 17. ΕΟ 8.

Σχ. 6. Σχέδιο του ΕΟ 8.

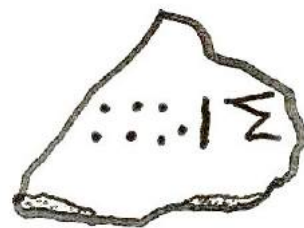
Σχ. 7. Σχέδιο του ΕΟ 9.

Σχ. 8. Σχέδιο του ΕΟ 10.

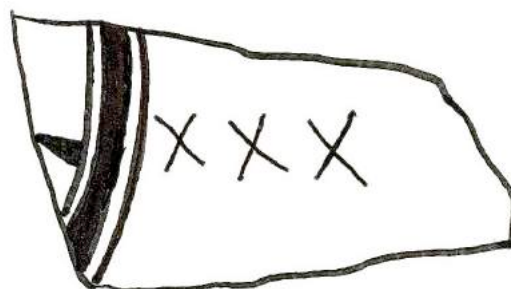
Σχ. 9. Σχέδιο του ΕΟ 11.

Σχ. 10. Σχέδιο του ΕΟ 12.

Εικ. 18. ΕΟ 13.

Σχ. 11. Σχέδιο του ΕΟ 13.

Εικ. 19. ΕΟ 14.

Σχ. 12. Σχέδιο του ΕΟ 14 α-β-γ.

Εικ. 20. ΕΟ 15.

Σχ. 13. Σχέδιο του ΕΟ 15.

Εικ. 21. ΕΟ 16.

Σχ. 14. Σχέδιο του ΕΟ 16.